

I

— **А**, пан меценас! Гратулюю, гратулюю! Може тішитися наше місто, що дістало такого блискучого оборонця. О, такої оборони наш трибунал давно не чув!

Се було на вулиці, перед будинком карного суду, в однім із більших провінціональних міст. Власне вибила перша, карна розправа скінчилася, і з суду виходили купами свідки — селяни, жида, якісь ремісники, поліційні стражники. Адвокат д-р Євгеній Рафалович вийшов також, вирвавшись з-поміж своїх клієнтів, цілої купи селян, що були оскаржені за аграрний бунт і тепер, дякуючи його блискучій і вмільй обороні, не тільки увільнені трибуналом, але надто мали надію в дорозі цивільного процесу виграти те фатальне пасовисько, із-за котрого знялась була буча. Вони з слізьми в очах дякували д-ру Рафаловичу, та сей збув їх коротко, навчив, що мають робити далі, і вийшов із темнуватого судового коридора, де, щоправда, було холодніше, ніж у залі розправ, але проте стояла курява від давно не метеної долівки, було брудно і тісно. Він пішов на вулицю, глибоко відітхнув розігрітим, але хоч трохи свіжішим повітрям і, не зупиняючися, йшов наперед, байдуже куди, щоб тільки вийти з-посеред тої купи людей, у котрій — він знав і чув се — всі звертали на нього очі, всі шептали про нього. Се ж нині був його перший адвокатський виступ у сьому місті, куди він отсе тільки що

перенісся. Від нинішньої оборони мало залежати його даліше поводження на новім ґрунті, і він чув се, що нинішній виступ удався йому дуже добре. Він був дуже задоволений, але, держачися старого правила «*aequam servare mentem*»¹, мав вид не то байдужно-спокійний, не то занятий чимсь і йшов не озираючись, не спішачись і не звертаючи уваги ні на що постороннє.

Оклик, що залунав із другого краю вулиці, вивів його з тої рівноваги. Він озирнувся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближався до нього середнього росту підстаркуватий панок з коротко остриженим ріденьким волоссям, рудими, сивавими вусами, одягнений у чорний витертий сурдут. Д-р Рафалович мав бистре око і добру пам'ять, але не міг пригадати собі, щоб де-небудь і коли-небудь знав сього панка. Панок, видно, й сам догадався сього.

— Що, не пізнають мене пан меценас? — говорив він радісно і дуже голосно, немов бажав, щоб і прохожі чули його слова. — А, не диво, не диво! Давні часи, як ми бачились. Ще й як бачились! Ану, прошу придивитися мені добре, прошу пригадати собі, га, га, га!..

Він стояв на тротуарі всміхнений, спотілий, з капелюхом, зсуненим на потилицю, простягнувши до меценаса обі руки, немов готов був на перший даний знак кинути ся йому в обійми.

Меценас мовчав добру хвилю, заложивши цвікер на ніс, придивлявся панкові, всміхався, покашлював, а далі сказав:

— Даруйте, пане, не можу пригадати.

---

¹ Зберігати рівновагу духу (лат.). — Ред.

— Валеріан Стальський! — з тріумфом скрикнув панок і знов зробив рух руками, мовби хотів кинутися в обійми д-ра Рафаловича. Але сей усе ще стояв недвижно, з поважним лицем, на котрому видно було напруження і надаремне шукання в закамарках споминів.

— Стальський... Стальський, — повторяв він механічно. — Даруйте, пане!.. Будьте ласкаві, допоможіть моїй пам'яті! Їй-богу, стидно мені, але ніяк не можу...

Та нараз він ударив себе долонею в чоло.

— Ах! Ото з мене забудько! Пан Стальський, мій домашній інструктор у третій... ні, *pardon*, у другій гімназійній класі!

— Так, так, так! — притакував Стальський і руками, і головою, і всім тілом. — Видно, пан меценас не забули. Аякже, аякже, домашній інструктор... неправильні латинські *verba*¹, пам'ятаєте?

— Га, га, га! Партиципiальні конструкції, *ablativus absolutus*!² Ну, як же вам поводитьсь, пане Стальський?

Меценас узяв подавані йому віддавна обі руки Стальського і, стиснувши їх у своїх пухких долонях, випустив. Стальський, урадуваний, балакучий, ішов обік нього.

— Дякую, дякую! От жию, аби жити.

— Маєте тут яку посаду?

— Авжеж, авжеж! Я в суді. Пан меценас ще тут незнайомі... Я тут офіціал при помічнім уряді, маю під собою регістратуру. О, я служу вже п'ятнадцять літ!

— Але ж ви, здається, були в війську?

— Так. Власне тоді, як я пана меценаса вчив, мене з шестої класи відібрали до війська. Дурний чоловік

¹ Дієслова (*лат.*). — *Ред.*

² Орудний незалежний (*лат.*). — *Ред.*

був. Було шануватися, зістати офіцером... Ну, я там зразу троха шарпався... Знаєте, у війську мусить бути субординація. Так я й став на фельдфеблю. А вислуживши десять літ, я пішов і дістав місце канцеліста при суді. За п'ять літ чоловік авансував, — ось вам і вся моя кар'єра.

Вони йшли довгою простою вулицею, що вела на дворець залізниці. Липнєве сонце стояло майже над головами і пекло немилосердно, а довкола вулиці були самі мури і стіни, ніде ані садка, ані дерева. Духота. Меценас ізняв капелюх і, мов вахлярем, холодив ним спітніле лице, обтерши перед тим краплистий піт із чола хустиною.

— Але ж то пражить! — промовив він.

— Пан меценас, певно, на дворець ідуть? — запитав Стальський.

— Ні.

— А чого пан меценас ідуть сею вулицею? Маєте тут діло до кого?

— Борони Боже! Я властиво хотів іти на обід.

— На обід? Тут пан меценас у когось обідають?

— Ні. Хочу пошукати якоїсь реставрації. Вчора і позавчора, поки була розправа, я не мав часу шукати і обідав у готелі.

— Так, то пан меценас до готелю заїхали?

— Так. «Під Чорного орла». Знаєте, я тут чужий. Маю кількох знайомих урядників і професорів гімназійних, але всі вони на урльопах, на вакаціях, порозїздилися. То я заїхав до готелю і там сиджу, поки знайду собі помешкання. Але їда там не смакує мені.

— Ну, певно! Прошу, я пану меценасові покажу дуже добру реставрацію. Прошу от сюди!

І Стальський зігнув у бокову вуличку і йшов обік Рафаловича, не перестаючи говорити.

— Ах, так! То пан меценас у готелі! Ще не маєте помешкання! Ну, в такому разі, надіюсь, не відкинете моєї послуги. Позвольте, щоб я допоміг вам винайти помешкання. Я ж тут усюди знайомий!

— Але і овшім, пане Стальський! Дуже вам буду вдячний. Тим більше, що у мене й писанини ще купа, нема коли бігати по місті, шукаючи хати.

— О, я вам се зроблю живо! Будете вдоволені. А де ж ваша фамілія? Також у готелі?

— Фамілія? У мене жадної фамілії нема. Я сам-самісінський.

— Як то? Пан меценас нежонаті?

— Ні, пане.

— А, так! На кавалерській стопі! Ну, так, то що інше! Так же мені й говоріть! Але ось ми вже й прийшли. Чи волите обідати в спільній столовій, чи, може, окремо?

— Та мені байдуже, — мовив адвокат. — От хіба якби ви були такі добрі обідати зо мною, то можна б замовити окремих покоїк.

— Я такий рад, що здибав пана меценаса...

— Ну, як так, то добре, обідаємо разом! Замовляйте покоїк! — мовив меценас, і оба ввійшли до реставрації.

II

Поки Стальський бігав та балакав з кельнером, потім із старшим кельнером, далі з самим шефом реставрації, д-р Рафалович стояв на вузькій веранді перед реставрацією, відділеній від вулиці заліз-

ними штахетами і обставленій великими олеандрами в дерев'яних шапליках. На веранді стояло кілька дерев'яних столиків, круглих і обтягнених цератою, так що здалека могли виглядати як мармурові. Веранда виходила на південь і пеклася на сонці, то при столиках не було нікого, та й із нутра реставрації не чути було такого шуму, який свідчив би про велику купу гостей. Місто жило ще переважно патріархальним життям; найбільша частина людей із тих, що могли дозволити собі на порядний обід, столувалися дома, в сім'ях. До того ж се було літо, пора вакацій; заможніші, що бували тут звичайними гістьми, повибиралися на село, на купелі або й так у гори, і в реставрації було досить пусто.

Та д-ру Рафаловичу байдуже було до сього. Походжаючи по веранді, поки там для нього готовили окремих покій і поки Стальський третій раз розповідав, якого-то незвичайного гостя має реставрація і як близько він з ним знайомий, меценас силкувався відсвіжити в своїй пам'яті образ сього свого колишнього вчителя. Правда, його незвичайна пам'ять допомогла йому по кількох хвилинах напруженого шукання віднайти його назву, розпізнати фізіономію Стальського, хоча від часу, як вони видалися, минуло звиш двадцять і п'ять літ. Але Рафалович чув, що за тим першим образом у його тямці тягнеться ще щось, якесь неясне, але болюче, неприємне чуття, і тільки ненастанне балакання Стальського не дає тим споминам виплисти наверх і дійти до повної свідомості. Та тепер, коли Стальський віддалився на хвилю, Рафалович напружив ще раз свою пам'ять, і давні спомини звільна почали виринати в душі.

Ах так! Стальський був поганим інструктором. Рафалович, малий, слабовитий хлопчина, дуже боявся його, вусатого і зовсім дорослого парубка. І мав причину боятися. Знаючи, що хлопчина сирота і має тільки опікуна, сільського священника, Стальський держав хлопчика остро, не стільки вчив, скільки бив, штуркав і всякими способами карав його. Облесний супротив його опікуна, він був брутальний супроти нього, ніколи не заговорив щиро, а все або з гнівом, або з кпинами. Рафалович ще й тепер аж стрепенувся, мов від наглого подуву холодного вітру, коли пригадав собі той настрій вічного страху, суму і отупіння, в яким находилася його дитяча душа цілого півтора року, поки Стальський був його інструктором. Йому живо стала в пам'яті та дика безтямна радість, з якою він повітав відомість про те, що його інструктора відібрали до війська і що він уже не буде під ним.

І ще одно пригадалося д-ру Рафаловичу, одна дрібниця, що не мала зв'язку з його шкільною наукою, але характеризувала Стальського, найсильніше вбилася в його дитячу пам'ять і довгі літа мулила його, мучила і боліла, мов тернина, вбита в живе м'ясо. Факт був такий. Стальський жив на одній квартирі з малим Рафаловичем. Опікун привозив малому харчі з села і одного разу перед святами привіз добрий шмат ковбаси також для Стальського. Сей поділив собі ту ковбасу на рівні порції так, щоб вистачила йому на два тижні, а боячися, щоби хто не вкрав йому сього добра, — на квартирі жило ще кілька школярів, — сховав її десь у скриток, звісний тільки йому самому. Мудро виміркував він той скриток: жаден школяр не міг знайти його. Кілька день усе було

добре, та одного разу Стальський влетів до комнаты весь червоний, лютий і накинувся на першого-ліпшого школяра, що попав йому під руку:

— Де моя ковбаса?

— А хіба я сторож від твоєї ковбаси? — відповів сей напів зо страхом, а напів зо сміхом.

— Ти мусиш знати! А во, смієшся! — кричав Стальський, попадаючи щораз у більшу лютість. На щастя, школяр, до якого він причепився, був із одної класи з ним і, хоч молодший, та проте сильний і відважний. На меншого був би Стальський зараз кинувся з кулаками, на нього не смів.

— Сміюся, бо мені смішно, — відповів сей.

— Чого смішно?

— Того, що ховаєшся з тою смердячою ковбасою, мовби ми всі тут тільки й чигали на неї, а проте таки наскочив на якогось злодія.

— Певно, кіт занюхав! — докинув, мов знехотя, інший школяр, що сидів при столі і робив задачу.

Стальський став раптом, мов облитий водою. Справді! Він і не подумав про се! Не що, тільки кіт! Бо коли би людина, то була би взяла всю ковбасу; а то щось розірвало бібулу, якою вона була обвинена, і витягло тільки один кусник. Він постановив собі допильнувати, зловити злодія. Півдня ходив він у глибокій задумі, вимірковуючи, як би се зробити. Врешті видумав хитре сильце, наставив його в своїй криївці і пізно вночі ляг спати. Десь коло півночі всіх у хаті збудив страшений м'явкіт на стриху. Стальський зіскочив зі своєї постелі, немов і досі не спав і тільки й ждав сього.

— Ага, маю злодія! Маю злодія! — шептав він, затираючи руки. Засвітив свічку і встромив її у ліхтарню, а потім, узявши мішок, подався на стрих. За хвилину вернув з закровавленими руками. Кіт, видно розуміючи, що йому грозить, хоч у сильці, боронився завзято. Але Стальський мав його в мішку, потрясав ним, бив до одвірків, копав ногами, а потім, зав'язавши добре, замкнув до своєї скриньки і ляг спати.

Те, що було потім, чотири чи п'ять день, Рафалович згадує, як якийсь страшний обридливий сон. Стальський мучив kota найрізнішими способами: бив його в мішку наосліп, вішав за шию, прищемивши хвіст розколеним з одного кінця поліном, виривав пазури, випікав очі, колов шилом, напихав у ніс товченого перцю і скла. М'явкіт, жалібний писк нещасного kota чути було здалека, хоча Стальський робив свої катівські операції в садівницькій будці, що стояла серед широкого саду, далеко від людських хат. Рафалович ще раз здригнувся, пригадавши собі, як він усі ті ночі, чуючи далеко той м'явкіт, не міг заснути і як одного вечора зо сльозами цілував руки Стальського, просячи, щоби дарував життя котові. Але його просьба була даремна. По п'ятьох днях кіт таки здох; здається, його доконав сильний мороз. Але малому Ґеневі ще довгий час щонаочі причувалося жалібне м'явкання і котячий писк, мов плач малої дитини, він кидався крізь сон, кричав і плакав, а рано вставав змучений, з болем голови і закислими очима.

Все се згадав тепер д-р Рафалович, ходячи по веранді. Колишній страх перед сим чоловіком змінився на обридження і глибоку антипатію.

«Чого се він признається до мене? — думав Рафалович. — Чого тішитися і засакаує, мовби ми були бозна-якими приятелями?»

На сі питання він не знаходив відповіді. Він не був забобонний і не вірив у стрічі, але його думка зі старої традиційної привички зложила ще одно питання: «Що воно значить, що на вступі в нове життя мені перебігає дорогу отся скотина в людській подобі?..»

III

— **П**ерепрошаю пана меценаса, що трошка забарився, — скрикнув Стальський, вибігаючи на веранду. — Але прошу, прошу! Пан меценас, певно, вже десь голодні. Адже ж то швидко друга година буде! Ну, дякую, від снідання дотепер бути натще!..

— О ні, я під час паузи ходив на перекуску, — спокійно промовив Рафалович, ідучи обік Стальського тісними і брудними сходами на перший поверх. Тут було казино, тепер зовсім порожнє, зложено з трьох покоїв і зали для танців. У більярднім стояв уже заставлений на дві особи столик, а при нім кельнер з реєстром страв і серветою під пахою.

— Прошу, чим можу служити пану меценасові? — промовив він, кланяючися Рафаловичу.

Сей замовив обід на дві особи. Перед обідом випили по чарці старки «на відновлення старої знайомості», як мовив Стальський. Рафалович справді був голоден, а відновлені перед хвилию спомини не дуже заохочували його до розмови з паном офіціалом. Зате Стальський, і п'ючи, і їдячи, балакав, мов рад був, що знайшов когось охочого слухати його.

— Го, го! Я то знав, що з пана Євгенія Рафаловича будуть люди. Ще як се був малий Генцьо, то вже було видно, що то голова неабияка. Я то ніби строгий був, свою повагу показував, але я так любив малого Генця, як свою дитину! Прощу не гніватися... я вже тоді був парубок під вусом. Що правда, то правда. Та й потім я не перестав інтересуватися... О, яка то була радість, коли я прочитав у «Народівці»¹, що мій елев, пан Євгеній Рафалович, одержав на Львівськiм університеті ступінь доктора прав. Прощу вірити!.. Ну, що, адже пан ані брат мені, ані сват... а вже таке дурне серце в чоловіка, тішитися чужим щастям, сумує чужим смутком так, як своїм власним.

Євгенію, не знати чому, в тій хвилі причулося жалібно м'явкотання катованого kota. Він поклав ложку і з виразом не то здивування, не то тривоги видивився на Стальського.

— Що пан меценас побачили на мені? — запитав сей, перериваючи балакання і озираючись по собі.

— Нічого, — відповів Євгеній. — Прощу, пане, їдьте!

— Ах, я такий рад, що бачу пана меценаса, що буду мати те щастя бачити вас частіше — дозволять пан меценас говорити собі «ви»?

— Прощу, прощу!

— Се краще! Якось більше від серця розмова йде. Не люблю того передавання через третю особу. Перепрошую, правда, що пан меценас практикували в Тернополі?

— Так, я був там три роки у адвоката Добрицького.

---

¹ «Народівка» — газета «Народна часопись», додаток до «Газети львівської», урядово-адміністративного видання в Галичині.

— О, знаю, знаю! Я докладно слідив за кожним кроком пана меценаса на публічній, так сказати, арені. Особливо відколи ви стали оборонцем у карних справах. Знаєте, пане, скажу вам без компліментів... я чув тільки одну, нинішню вашу оборону, але читав справоздання з кількох процесів, де ви боронили... Такого оборонця наша адвокатура давно не мала.

— Прошу, пане Стальський, будьте ласкаві, обідайте! Бачите, я їм за двох і не думаю бути ситим вашими ласкавими компліментами.

— О, що те, то ні! Борони Боже! Жадні компліменти, — живо заговорив Стальський, махаючи руками, озброєними одна в ніж, друга в вилку. — Се навіть не моя думка. Се загальна думка в тутешнім суді. Сам пан президент — ви завважили, як пильно він прислухувався вашій обороні, як ішов за вашими слідами в своїм резюме? — отже, сам президент по розправі, виходячи з суду, сказав до прокуратора: «З таким оборонцем — то приємно провадити розправу». А прокуратор йому на се: «О так, се одна з найясніших голів у галицькій адвокатурі. Шкода, що не пішов на судію, міг би був зробити карієру». О так, пан меценас приносять із собою до нас найліпшу славу.

Щоби звернути розмову на іншу тему, Рафалович попросив Стальського оповісти йому дещо про відносини в тутешнім суді, що, може, могло би бути йому придале в дальшій діяльності. Стальський і овшім! І з уст, що тільки що так і бризкали симпатією та компліментами, полилися потоки неймовірного бруду, спліток і погані. Президент був колись здібний суддя, але тепер стуманів, дома ним командує кухарка, проста погана баба, а в

суді — його канцеліст, хитрий жид і страшенний хабарник. У суді правило, що з жидом ніхто не виграє справи. Дехто не хоче вірити, щоби президент брав половину хабарів, які одержує його канцеліст, але він, Стальський, певний того, бо хоча президент удовець і бездітний, але має цілу купу свояків по братові, неробів та марнотратників, що ссуть його, мов п'явки. А совітник Н. і зроду був вісімнадцятий туман. Се той сам, що, ще будши ад'юнктом у Печеніжині, засудив сам якогось хлопа на смерть і зараз же написав до Голомуца¹ по ката; аж коли кат зателеграфував до надпрокуратора у Львові, чи має їхати до Печеніжина, довідалися вищі власті про сей незвичайний засуд і взяли його відтам. Про око його зробили хорим на умі, якийсь час продержали у Кульпаркові², а потім вернули знов на посаду. Кажуть, що у нього сильні плечі, протекція. Іншого були би спенсіонували, йому дозволяють дослугувати до повної пенсії, але самостійно він ніяких справ не веде, тільки все сидить у трибуналі, заробляє на пенсію, як кажуть, не головою, — а гм, гм... Зате совітник М. — картяр. До канцелярії прийде на годину. справи за нього провадить практикант, він тільки перегляне, попідпише, що треба, та й далі до кав'ярні. Там уже жде на нього партія, в кожній порі дня інша. Жінку має язю — не дай Господи! Проста, ординарна мазурка, ростом гренадир, об'ємом — бодня, язик — десять перекупок. То вона вже знає, де його шукати. Пан совітник скоро перечує, що

---

¹ *Голомуц* — Оломоуц, тепер місто в Чехії.

² *Кульпарків* — у XIX ст. село поруч зі Львовом, де була психлікарня. Тепер — у межах міста. «На Кульпаркові» — у психлікарні.

вона пошукує за ним, зараз дає драпка, бо як магніфіка зловить, то не питає, що то пан — совітник і що народ збігається, а бере пана радцю за боже пошиття і тягне додому, а ще приговорює по дорозі, та так приговорює, що аж на третю вулицю чути. О, то страшна баба! Можу сказати, що в нашій суді її найгірше бояться всі. Навіть пан президент трепещить перед нею. Знаєте, раз була історія...

Скінчили обід, позакурювали цигара. Євгеній велів принести чорну каву. Стальський усе ще оповідав міські сплітки і судові скандали: про третього совітника, про ад'юнктів, далі перейшов на політичну владу, перемив кістки пану старості, пані старостині, панам комісарам і лагодився перескочити до податкового інспектора, коли Євгеній, випивши каву, зирнув на годинник.

— Ну, пане Стальський, — мовив він устаючи, — дуже мені приємно в вашім товаристві, але пора мені до мого готелю.

— Ай, ай! — мовив Стальський, зирнувши також на годинник. — Ото я забалакався, а то вже далі третя. У мене в канцелярії також троха рестанцій. Не буду заходити додому, а піду просто.

Євгеній подзвонив, заплатив і вийшов. Йому хотілося спекатися Стальського, котрого балакання псувало йому пообідній гумор, але Стальського не так легко було спекатися.

— Пане меценас! — мовив він зворушеним голо-сом. — Позвольте мені віддячитися вам за вашу добрість і за нинішнє угощення!

— Але ж, пане, нема за що. Мені самому... все-таки краще удвох, ніж самому обідати.

Вони були на вулиці перед реставрацією, відки їх провели кельнери з низькими уклонами.

— Ви куди тепер? — спитав Євгеній.

— О, я ще проведу пана меценаса до готелю. До канцелярії ще маю пару мінут вільного часу.

— Але я не хотів би забирати вам час.

— Але ж прошу! Що мені з ним робити! Додому не хочеться йти, а канцелярія не втече.

— Значить, і ви кавалер, коли вас не тягне додому? — з усміхом промовив Євгеній.

— О, не вгадали! — мовив Стальський. — Я жонатий, уже десять літ. Але моя жінка — ге-ге-ге — уцивілізована настільки, що не скаже мені нічого.

— Нічого не скаже? Коли ви не прийшли на обід?

— Так, пане, не скаже нічого.

— То, певно, її тут нема, виїхала десь на село?

— Ні, пане, сидить дома.

— Ну, то, може, німа, — вибачайте, що так скажу.

— Ні, не німа.

— Ну, в таким разі се якась ідеальна жінка. Перший раз чую про жінку, котра може нічого не сказати мужеві, коли не прийде в пору на обід.

— Видите, пане меценас, се все залежить, як би то сказати, — від цивілізації... від тресури. Котрий мужчина не вміє поводитися з жінками, той ліпше зробить, коли не буде женитися. А вміючи, можна все зробити.

І знов Євгенію, не знати чому і відки, причувся розпучливий м'явкіт катованого kota. Він здригнувся, попрощався зі Стальським і пішов до свого готелю.